

Anna Zakościelna*

(Rec.) M. Szmyt (red.), *Osadnictwo społeczności neolitycznych na stanowisku 2 w Janowicach, woj. kujawsko-pomorskie / Settlement of neolithic communities at site Janowice 2, Kujawy-Pomerania Province (= Studia i materiały do badań nad późnym neolitem Wysoczyzny Kujawskiej 6 / Studies and materials for investigation of the late Neolithic on the Kujawy Plateau 6)*.
Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM 2016, 394 strony.

Nakładem Wydawnictwa Naukowego UAM ukazał się kolejny, szósty już tom zainaugurowanej w 2006 r. serii *Studia i materiały do badań nad późnym neolitem Wysoczyzny Kujawskiej*. Redaktorem tomu, zawierającego wieloautorskie opracowanie interdyscyplinarne wyników badań wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku Janowice 2, gm. Lubanie w woj. kujawsko-pomorskim, jest Marzena Szmyt, a interdyscyplinarny zespół autorski tworzą archeolodzy, przede wszystkim badacze Kujaw, a także specjaliści dziedzin współpracujących z archeologią – ceramolog, fizyk, geolog i bioarcheolodzy. Co bardzo ważne, niemal wszyscy mają przygotowanie archeologiczne i długoletnie doświadczenie badawcze.

Zaprezentowane w publikacji dzieje osadnictwa na wielokulturowym stanowisku Janowice 2 odnoszą się do epoki neolitu i przebiegały w sześciu fazach (JAN-A – F), począwszy od zasiedlenia tego miejscach pod koniec VI tys. BC przez pierwszych rolników kultury ceramiki wstęgowej rytej (KCWR), poprzez obecność ludności kultury późnej ceramiki wstęgowej (KCPW), następnie kultury pucharów lejkowatych (KPL), trzykrotną obecność nosicieli kultury amfor kulistych (KAK), dwukrotną kultury ceramiki sznurowej (KCSZ) i w końcu „niejasny” (jak piszą autorzy) epizod osadniczy poświadczony materiałami o cechach subneolitycznych. W większości zagospodarowanie stanowiska w poszczególnych fazach udokumentowane jest bogatym zasobem zróżnicowanych źródeł.

Opracowanie składa się z 15 rozdziałów, poprzedzonych wstępem i zakończonych podsumowaniem Redaktor tomu. Można je podzielić na trzy grupy:

pierwsza, wstępna – dotyczy historii i ogólnych rezultatów badań na stanowisku oraz jego otoczenia środowiskowego (rozdziały 1, 2); druga, zasadnicza – zawiera opracowania poszczególnych faz osadnictwa neolitycznego i źródeł kamiennych ze skał krzemionkowych i niekrzemionkowych (rozdziały 3-10), trzecia, uzupełniająca – mieści specjalistyczne analizy i interpretacje źródeł bioarcheologicznych (rozdziały 11-14). Rozdział 15 dotyczy chronologii absolutnej.

Dwa pierwsze rozdziały to wprowadzenie do monografii stanowiska. Aleksandra Kowalczyk (R. I) zapoznaje czytelnika z historią badań, stosowaną metodyką badawczą i relacjonuje ogólne rezultaty wykopalisk. Szerokopłaszczyznowe badania przedinwestycyjne (w związku z budową autostrady A1) na powierzchni prawie 5 ha, przeprowadził w latach 2008 i 2009 Zespół Projektu „Autostrady” Instytutu Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Odkryto 1684 obiekty nieruchome, pozyskano ogromny, liczący kilkadziesiąt tysięcy, zbiór źródeł ruchomych wykonanych z różnych surowców, odnoszący się do neolitycznej sekwencji osadniczej oraz datowanych na epokę brązu, okres rzymski, wczesne średniowiecze i czasy nowożytne. Postneolityczne materiały będą przedmiotem osobnej publikacji. Osadnictwo neolityczne reprezentuje 188 obiektów o zróżnicowanej atrybucji kulturowo-chronologicznej i funkcjonalnej, z których pochodzi 12233 fragm. ceramiki, 3753 grudki polepy, 253 kości zwierzęcych, 41 zabytków krzemiennych i 13 kamiennych. Podstawowe informacje ilościowo-jakościowe dotyczące nieruchomych i ruchomych źródeł neolitycznych zebrała Autorka w pięciu obszernych tabelach.

* Instytut Archeologii UMCS, e-mail: anzako,56@poczta.umcs.lublin.pl

Rozdział 2, autorstwa Iwony Hildebrand-Radke, poświęcony jest rekonstrukcji środowiska naturalnego okolic stanowiska, w jakim przyszło funkcjonować zasiedlającym je społecznościom neolitycznym oraz ocenie antropopresji, jaką mogły wywierać na ekosystem. Autorka analizuje warunki geologiczne, litologiczne, geomorfologiczne, hydrologiczne i glebowe dochodząc na tej podstawie do wniosku, że ważnym/głównym powodem wyboru tego miejsca pod zasiedlenie była lokalna rzeźba terenu oraz hipsometria. Ostaniec erozyjny, na którym jest położone, zapewniał bezpieczeństwo powodziowe i obronne, a jednocześnie dostępność wody, co w sytuacji sąsiedztwa żyznych czarnych ziem, stwarzało wyjątkowo dogodne warunki dla osadnictwa i działalności gospodarczej. Jednocześnie poziom przekształceń antropogenicznych w czasie użytkowania stanowiska przez społeczności pradziejowe i wczesnohistoryczne ocenia – mimo intensywności osadnictwa – jako niezbyt wysoki, z uwagi głównie na równinny charakter terenu. Rozważania na temat środowiska są bogato ilustrowane, przede wszystkim mapami tematycznymi obrazującymi poszczególne etapy analizy otaczających stanowisko warunków naturalnych.

Drugą, zasadniczą, część monografii rozpoczyna opracowanie pozostałości osadnictwa KCWR i KPCW (R. 3). Lech Czerniak zdecydował potraktować je łącznie ze względu na wspólną tradycję kulturową. Już na wstępie Autor informuje czytelnika, że o ile pozostałości osadnictwa KCWR (faza JAN-A) są udokumentowane wyraźnie, zarówno w postaci obiektów nieruchomych (27) jak i dużej liczby zabytków ruchomych (przede wszystkim ceramiki – 2340 fragm.), to ślady związane z KPCW (faza JAN-B) mają charakter mniej wyrazisty – odkryto tylko jeden związany z tą fazą obiekt i stosunkowo niewielką (125 fragm.) liczbę fragmentów ceramiki. Wnikliwa analiza dyspersji obiektów i źródeł ceramicznych, pozwoliła wydzielić trzy (A, B, C), ewentualnie cztery skupiska (C₁, C₂) obiektów KCWR. W jednym z nich (skupisko C₁) mógł funkcjonować długi dom słupowy, na co wskazuje układ przestrzenny i prawdopodobna funkcja części obiektów (m.in. dołki posłupowe i tzw. glinianki). Taka organizacja przestrzenna jest podstawą interpretacji, że osadnictwo pierwszych rolników miało tu charakter rozproszony, a wydzielone skupiska, zlokalizowane na odrębnych formach terenowych w obrębie ostańca erozyjnego, są relikami autonomicznych, jednozagrodowych gospodarstw, a nie jednej rozległej osady. Ta przekonująca konstatacja wyrażona jest już w tytule rozdziału – osady, nie osada. Materiał ceramiczny analizowany ze względu na cechy tafonomiczne, technologiczne i stylistyczne,

wykorzystany został do opisu warsztatu ceramicznego, jak również dla określenia funkcji obiektów, charakteru osadnictwa oraz jego chronologii względnej. Zarówno cechy technologiczne, jak i przede wszystkim stylistyczne ceramiki zwłaszcza z liczebnych skupisk C₁ i C₂, skłaniają Autora do powiązania osadnictwa KCWR na stanowisku 2 w Janowicach z klasyczną fazą nutową (IIb) według systematyki kujawskiej, przy czym w obrębie tej fazy skupiska różnią się od siebie chronologicznie (C₂ jest potencjalnie starsze od C₁ i pozostałych), co może świadczyć, iż są pozostałością odrębnych epizodów osadniczych.

Pozostałości osadnictwa KPCW są znacznie uboższe i rozproszone niemal po całej zbadanej powierzchni. Odkryto tylko jeden obiekt jednoznacznie związany z bytnością ludności tej kultury, i dwa dalsze, hipotetycznie. Analiza technologiczno-stylistyczna ceramiki, wsparta jednym oznaczeniem radiowęglowym (przedział 4462-4338 BC) pozwala Autorowi stwierdzić, że krótkotrwały pobyt, a być może wielokrotne pobyty sezonowe ludności KPCW przypadają na fazę Ic i związane były z gospodarczym wykorzystaniem stanowiska, a nie trwałym zasiedleniem.

W rozdziale 4 Aleksander Kośko i Danuta Żurkiewicz zajmują się pozostałościami osadnictwa KPL (faza JAN-C), z którą powiązano 24 obiekty oraz 1868 fragmentów ceramiki, pochodzące jednak niemal w całości z warstwy i wypełniak obiektów młodszych. Tylko 55 fragmentów ceramiki odkryto w obiektach przypisanych KPL, a ponadto nieliczne wytwory z krzemienia narzutowego i kości zwierzęce. Planigraficzna analiza rozrzutu fragmentów ceramiki pokazała dwie wyraźne koncentracje materiału i obiektów, zlokalizowane w północno-zachodniej części zbadanej przestrzeni (K₁ – 8 obiektów) i drugie oddalone o kilkadziesiąt metrów na południowy wschód (K₂ – 7 obiektów). Bardzo wyrazista (choć uboga w materiał zabytkowy) koncentracja K₁, z łukowatym układem obiektów nie została, niestety zbadana w całości, dotyka bowiem do zachodniej granicy obszaru badań. Taki rozkład obiektów osadniczych i rozproszenie większości materiałów ceramicznych na niemal całej przebadanej przestrzeni, skłaniają Autorów do wniosku, iż osadnictwo ludności KPL miało tu charakter półstały, okresowy, związany z wielokrotnymi krótkotrwałymi pobytami w celu wykorzystania gospodarczego płata żyznych czarnych ziem. Chronologię aktywności nosicieli KPL na stanowisku rozpatrują bardzo wnikliwie/obszernie na podstawie technologiczno-stylistycznych cech ceramiki. Datowanie technologiczne wskazuje na fazę „późno klasyczną”, natomiast stylistyka zdobienia sytuuje

materiał w szerokich ramach faz IIIA-IIIB-C systematyki kujawskiej. Kontekst „wschodniokujawskiego regionu stylistycznego” KPL pozwala zawęzić nieco ramy chronologiczne materiałów z Janowic 2 do fazy IIIB-C, tj. okresu między 3500 a 3200 BC. Temu przedziałowi czasowemu odpowiada data 14C (Poz-83595, 4810±35 BP), pochodząca jednak z obiektu KCSZ, w którym redeponowane były nieliczne fragmenty naczyń KPL i kość zwierzęca, z której wykonano oznaczenie.

Rozdział 5, autorstwa Marzeny Szmyt, zawiera opracowanie materiałów związanych KAK (faza JAN-D). Jest to najobszerniejsza część monografii, bo też zasób ilościowo-jakościowy źródeł wielokrotnie przewyższa relikty pozostałych faz osadniczych. Z KAK połączono 135 obiektów (104 pewne i 31 prawdopodobnych) oraz 7900 fragmentów ceramiki (z czego 67,9% z wypełnisk obiektów), polepę, nieliczne wyroby krzemienne i kamienne oraz zwierzęcy materiał kostny. Stan zachowania i dyspersja fragmentów ceramiki wskazuje, że niemal cała zbadana wykopaliskowo powierzchnia stanowiska eksploatowana była przez ludność KAK, a szczególnie część południowa. Zróżnicowane funkcjonalnie obiekty tworzą kilka skupisk złożonych z kilkunastu jam (gospodarczych lub piwniczek), dołków posłupowych i niekiedy palenisk, którym towarzyszą koncentracje ceramiki w warstwie. W jednym ze skupisk, rozległą i nasyconą materiałem (ceramiki, polepa, kości zwierzęce) gliniankę, zinterpretowano jako obiekt mieszkalny odpowiadający konstrukcjom znanym z innych stanowisk KAK. Odkryto ponadto, zlokalizowaną poza skupiskami studnię. Jak sądzi Autorka, wyróżnione skupiska mogą być pozostałościami odrębnych niewielkich osad lub obozowisk, które ludność tej kultury zakładała tu w czasie trzykrotnych przynajmniej bytności, nazwanych podfazami osadniczymi JAN-D1, JAN-D2 i JAN-D3. Chronologia tych etapów osadniczych oparta została przede wszystkim na technologiczno-stylistycznej analizie ceramiki, wnioski z której wskazują na znaczne zróżnicowanie zbioru, związanego generalnie z fazami IIb-IIIa rozwoju KAK na Kujawach. Na podstawie sześciu oznaczeń radiowęglowych chronologię absolutną poszczególnych obozowisk/osad ustalono następująco: JAN-D1 – 3-17-2926 BC, JAN-D2 – 2918-2903 BC, JAN-D3 – 2631-2573 BC.

W kolejnym 6., rozdziale Przemysław Makarowicz opracował ślady osadnicze związane z penetracją stanowiska przez ludność KCSZ (faza JAN-E). To bardzo skromny zasób źródeł, na który składa się jeden obiekt oraz 259 fragmentów ceramiki. Dość rozległy, nieregularnie czworoboczny, nieckowaty w przekroju, obiekt o mało czytelnej funkcji, dostarczył

kilkudziesięciu fragmentów ceramiki, kości zwierzęcych i polepy. Zróżnicowanie diagnostycznych cech mikromorfologicznych i stylistyka zdobnictwa ceramiki pozwalają identyfikować analizowane materiały z fazami KCSZ 2 i KCSZ 3 w systematyce niżowej (wg Czebreszuka). Autor dopuszcza wprawdzie możliwość posługiwania się przez bytujące w Janowicach społeczności stylistyką obydwu faz, skłania się jednak do wydzielenia dwóch epizodów datowanych na 2700-2500 BC i 2500-2300 BC i związanych z gospodarczym wykorzystywaniem terenu stanowiska, a nie trwałym jego zasiedleniem.

Sylwia Domaradzka, Bartosz Józwiak i Przemysław Makarowicz analizują wyselekcjonowany zbiór kilkudziesięciu fragmentów ceramiki którego cechy technologiczno-stylistyczne wykazują daleko posunięty synkretyzm: z jednej strony nawiązują do warsztatów ceramicznych KPL i KCSZ, z drugiej do ugrupowań subneolitu wschodnioeuropejskiego (R. 7). Zaawansowany stopień przekształcenia/wymieszania się tych cech, nie pozwala jednoznacznie połączyć tych materiałów z fazą JAN-C lub JAN-E, nie pozwala też zdecydować czy dokumentują kolejny epizod osadniczy, związany z bytnością ludności subneolitycznej (hipotetyczna faza JAN-F).

Anna Rauba-Bukowska poddała badaniom wybrane naczynia KCWR, KPCW, KPL i KAK, łącznie 20 próbek (R. 8). Ustalony został skład mineralogiczno-petrograficzny, zidentyfikowane intencjonalne domieszki oraz określona technologia i receptura mas garncarskich. Wykonane analizy, poza oczywistym stwierdzeniem, iż ludność wszystkich kultur korzystała z lokalnie dostępnych złóż gliny, pozwoliły na interesujące obserwacje zależności między rodzajem gliny a użyciem celowych domieszek.

Iwona Sobkowiak-Tabaka jest autorką opracowania materiałów krzemienianych (R. 9). Niezbyt bogaty zbiór (294 artefakty) pochodzi w części z 51 obiektów o zróżnicowanej atrybucji kulturowo-chronologicznej (przy czym tylko 23 okazy odkryto w obiektach o pewnie określonej przynależności) oraz ze struktur pozaobiektowych. Mimo tej trudnej sytuacji, pogłębionej jeszcze znaczną unifikacją technologiczną krzemieniarstwa społeczności neolitycznych na Niżu, wynikającą z wykorzystywania głównie miejscowych surowców narzutowych i powszechnego stosowania technologii łuszczeniowych, Autorka próbuje opisywać wytwórczość krzemieniarstwa w ramach zidentyfikowanych na stanowisku głównych faz osadniczych, co – w sytuacji gdy w sposób pewny można im przypisać od 4 (KPL) poprzez 7 (KAK) do 10 (KCWR) zbytków – jest działaniem zbyt daleko

idącym, przynajmniej na poziomie nazw podrozdziałów, bo w istocie jest to technologiczno-typologiczny i surowcowy opis wytworów.

Piotr Chachlikowski opracował wytwory kamienne potencjalnie związane z neolityczną fazą zasiedlenia stanowiska (R. 10). Jest to niewielki zbiór 21 artefaktów, pochodzący w większości z obiektów, a składający się przede wszystkim z wielofunkcyjnych narzędzi gospodarczych (żarna rozcieracze, płyty szlifierskie) oraz kilku narzędzi „z wyodrębnionym ostrzem”. W większości wykonane są z miejscowych surowców kamiennych, a ich asortyment typologiczno-funkcjonalny nie odbiega od przydomowej wytwórczości kamieniarskiej znanej z innych stanowisk pradziejowych Kujaw.

Następne cztery rozdziały zawierają wyniki specjalistycznych analiz źródeł bioarcheologicznych. Zwierzęce szczątki kostne z obiektów wszystkich zarejestrowanych na stanowisku neolitycznych faz osadniczych są przedmiotem opracowania Daniela Makowieckiego (R. 11). Zbiór jest stosunkowo szczupły, ponadto szczątki w większości bardzo rozdrobnione, przez co trudne do identyfikacji gatunkowej i często redeponowane w okresach młodszych. Jedynie w odniesieniu do KAK Autor był w stanie podjąć próbę oceny gospodarki zwierzęcej, opartej na hodowli bydła, świnia i kozy/owcy.

Aldona Kurzawska zajmuje się muszlami mięczaków pochodzących z trzech obiektów KAK (R. 12). Zidentyfikowane zostały dwa gatunki słodkowodnych małży z rodziny *Unionidae* (skójkowate), które wykorzystywane były zapewne jako uzupełnienie pożywienia człowieka lub zwierząt.

Krótki rozdział 12 traktuje o odciskach roślin ceramicznych neolitycznej. Joanna Koszałka obserwacjom podała kilkadziesiąt fragmentów naczyń KPCW, KPL i KAK, jednak zidentyfikować udało się tylko jeden odcisk na ułamku należącym do KPL (pszenica płaskurka) oraz kilka na fragmentach KAK (pszenica płaskurka, trawy i chwasty zbożowe).

Tomasz Stępnik dokonał analiz węgla drzewnych z kilkunastu obiektów neolitycznych, związanych z KCWR, KPL i KAK (R. 14). Uzyskane wyniki prowadzą do wniosku, że w każdej z tych faz osadniczych najczęściej wykorzystywanym gatunkiem drewna był dąb, a następnie sosna. Interesujące są konstatacje Autora dotyczące zmienności doboru drewna w obiektach o różnicowanej funkcji, zwłaszcza obserwacja, iż w dołkach posłupowych związanych z KCWR zarejestrowano wyłącznie węgle drzewne pochodzące od dębu, a nie odnotowano w nich sosny. To w jakimś stopniu może uprawdopodobniać przypuszczenie Lecha Czerniaka (R 3, ryc. 3.2) o funkcjonowaniu na stanowisku długiego

domu tej kultury, do którego budowy wykorzystano dąb, jako gatunek najbardziej trwały.

W rozdziale 15 Tomasz Goslar i Marzena Szmyt analizują serię oznaczeń radiowęglowych AMS wykonanych z kości zwierzęcych w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym, omawiając szczegółowo kontekst archeologiczny i jakość pobranych prób. Spośród 12 wykonanych dat, tylko 8 łączy się z neolitycznymi fazami zasiedlenia stanowiska. Wnikliwa analiza kalibracji oznaczeń ¹⁴C skorelowana z wynikami analiz kulturowo-chronologicznych i przybliżoną chronologią niedatowanych epizodów osadniczych (KCWR i subneolityczny), pozwoliła na przypisanie ram czasowych ośmiu etapom osadniczym zarejestrowanym na stanowisku, które przez ludność neolityczną eksploatowane było na różne sposoby między 5100/5000 BC a 2475 (?) BC.

W podsumowaniu (*in extenso* przetłumaczonym na język angielski) Marzena Szmyt zbiera najważniejsze wyniki badań stanowiska oraz wykonanych analiz, podkreślając znaczenie ich rezultatów dla rekonstrukcji dziejów osadnictwa neolitycznego na obszarze południowo-wschodniej części Wysoczyzny Kujawskiej zbadanej dotąd w stopniu wysoce niewystarczającym.

W postaci recenzowano temu otrzymaliśmy wszechstronną, interdyscyplinarną monografię osadnictwa neolitycznego na stanowisku 2 Janowicach, opartą o szeroko zakrojony program analityczny. Opracowanie wykonane zostało w jednolitym systemie analiz technologiczno-stylistycznych źródeł ceramicznych wypracowanym i wielokrotnie przetestowanym przez poznański zespół badaczy Kujaw, a monografia zredagowana w logicznym układzie odpowiadającym chronologii zasiedlenia stanowiska. Wszystkie rozdziały są bardzo dobrze zilustrowane wysokiej jakości fotografiami i rysunkami dokumentacyjnymi, zarówno obiektów jak i materiału zabytkowego, a niektóre wnioski i ogólniejsze stwierdzenia zobrazowane na diagramach. Żałować należy, że większość Autorów, zwłaszcza rozdziałów *stricte* archeologicznych, bardzo oszczędnie posługiwała się odnośnikami do rycin dla zilustrowania poszczególnych etapów postępowania badawczego, znacznie ułatwiłoby to czytelnikowi śledzenie wywodów. Podobnie, wygodniejsze dla czytelnika byłby umieszczenie tabel analitycznych (niekiedy bardzo obszernych) na końcu rozdziałów 3 i 4. To tylko uwagi techniczne. Dostaliśmy do ręki opracowanie źródłowe oraz rekonstrukcję dziejów osadnictwa ludności neolitycznej w Janowicach 2 wykonane bardzo rzetelnie i wnikliwie, prezentujące wysoki poziom merytoryczny i edytorski, do czego już przyzwyczaili nas i Redaktorzy i Autorzy serii *Studia i materiały do badań nad późnym neolitem Wysoczyzny Kujawskiej*.